

تحلیل معماری ایرانی-اسلامی دوره معاصر مبتنی بر دیدگاه استادکاران معماری سنتی، به منظور ارائه یک مدل کیفی (نمونه موردی؛ حرم حضرت معصومه «س»)

چکیده

معماری ایرانی-اسلامی از آغاز تا کنون سیر تکوینی متفاوتی را پشت سر گذاشته است و در دوره معاصر مختصات جدیدی در آن راه یافته است لذا بررسی این شاخصه‌ها، نقش مهمی در بازشناسی الگوی ایرانی-اسلامی معماری در دوره معاصر دارد. روش پژوهش حاضر، کیفی-پدیدارشناسی بوده است. محیط پژوهش شامل کلیه استادکاران معماری سنتی و نیز کلیه مقالات و مستندات علمی چاپ شده در مجلات معتبر علمی در رابطه با معماری اسلامی است. شیوه نمونه‌گیری هدفمند تا حد اشباع بوده و بدین ترتیب تعداد ۱۸ نفر از استادکاران معماری سنتی برای تحقیق انتخاب شدند. برای تکمیل گداهای مورد لزوم از تعداد ۴۱ مقاله در رابطه با معماری اسلامی از پایگاه‌های معتبر داخلی و خارجی استفاده شد. ابزار جمع‌آوری اطلاعات برای روش کیفی، مصاحبه عمیق بوده است. برای تجزیه و تحلیل اطلاعات از روش هفت مرحله کلایزی استفاده شد. به‌طور کلی نتایج تحقیق نشان داد، نظرات استادکاران معماری سنتی در رابطه با کیفیت معماری اسلامی با تکیه بر حرم حضرت معصومه(س) شامل ۹ مضامین فرگیر (ادراک وحدت، ادراک ارزش بودن، ادراک ملکوتی شدن، ادراک حس تعلق به مکان، ادراک جاودانگی، ادراک معنا، ادراک عالم وجود، ادراک هدفمند بودن عالم هستی، ادراک حیات معقول)، ۲۹ مضمون سازمان‌دهنده و ۲۵۲ مضمون پایه بوده است.

اهداف پژوهش:

۱. تحلیل معماری ایرانی-اسلامی دوره معاصر از نگاه استادکاران معماری سنتی با تکیه بر حرم حضرت معصومه «س».
۲. تحلیل معماری ایرانی-اسلامی به منظور ارائه یک مدل کیفی.

سؤالات پژوهش:

۱. ابعاد و مؤلفه‌های الگوی غنی سازی معماری ایرانی-اسلامی حرم حضرت معصومه(س) کدامند؟
 ۲. الگوی تفسیری-نمادین مستخرجه از دیدگاه استادکاران معماری سنتی و مقالات و مستندات علمی برای بهبود کیفیت معماری اسلامی با تکیه بر حرم حضرت معصومه(س) چگونه است؟
- کلیدواژه‌ها:** معماری ایرانی-اسلامی، حرم حضرت معصومه(س)، استادکاران معماری سنتی، اندیشمندان معماری.

مقدمه

لازمه طراحی معمارانه فضا، توجه به هدف و مفاهیمی است که برای آن معماری صورت می‌پذیرد و انسان‌ها با معماری بدون هدف قادر به برقراری ارتباط نیستند. اساس معماری، توجه به منظوری است که بر آن مترتب است. طراحی معمارانه مکان‌های مقدس از اهمیت خاصی برخوردار است چنانکه از دیرباز مکان‌های عبادی، غایی‌ترین بستر تکامل و تعالی روحی آدمیان بوده و معماری روحانی و قدسی، محیطی جهت عبادت جمعی مؤمنین خلق نموده است. معماری ایرانی-اسلامی با هدف پدیدارسازی ارزش‌های معنوی و ارتقای روح انسان‌ها برای تقرب به خالق هستی همواره تلاش کرده تا ضمن بهره‌گیری از ظرافت‌های هنری و حس زیباشناختی در طراحی فضای امکان مقدس و مذهبی، به گونه‌ای از شگردهای طراحی استفاده نماید که هر چه بیشتر امکان تقرب روح زائرین به خالق هستی را امکان‌پذیر سازد. از اینرو، ضمن توجه به ظرافت‌های هنر معماری اسلامی در قالب تزئیناتی چون آئینه کاری، آجرکاری، گچبری، کاشی‌کاری، حجاری، منبت‌کاری و نقاشی در سراسر دوران اسلامی سعی گردیده تا در طراحی فضای معماری اماکن مقدس مذهبی، بستری فراهم شود که روح زائرین با حضور در فضا، به‌گونه‌ای متحول شود که در مراتب بالای معنوی سیر کند. در چنین حالتی، زائرین تحت تأثیر فضای زیارتی قرار گرفته و تحولات روحی تا سر حد درونی شدن می‌رسد. گرچه مطالعاتی در رابطه با حرم حضرت معصومه «س» صورت پذیرفته است از جمله جعفری (۱۳۹۵) در رابطه با بررسی معماری و تزئینات حرم حضرت معصومه «س» پژوهش انجام داده و به بررسی دقیق تزئینات آن پرداخته است. ممتحن و ناری قمی (۱۳۹۶) به رابطه با تأملی در مفهوم و ارزش خلاقیت: ارزش خلاقانه معماری مبتنی بر الگو پرداخته است. رضایی ندوشن و همکاران (۱۳۹۸) به بررسی سیر تحول حرم حضرت معصومه «س» با تأکید بر سلسله مراتب ورود «تشریف» پرداخته‌اند. کمیلی (۱۳۹۸) به تحلیل شاخص‌های ارزیابی پیاده راه‌های مذهبی حرم حضرت معصومه «س» انجام داده است. ولی در مطالعات انجام شده، ابعاد و مؤلفه‌های غنی‌سازی معماری حرم حضرت معصومه «س» مبتنی بر نگاه تحلیلی استادکاران معماری سنتی صورت نگرفته و این در حالی است که معماری حرم باید از خصوصیات برخوردار باشد که زائران بتوانند با این فضای معنوی رابطه برقرار کرده و به تعالی روحی دست یابند و این موضوعی است که در معماری اسلامی عموماً و امکان مقدس خصوصاً باید از سوی معماران مورد توجه جدی تری قرار گیرد. لذا مسئله‌ای که به‌طور مشخص در این تحقیق دنبال شده است. تعیین ابعاد غنی‌سازی معماری حرم مطهر حضرت معصومه «س» بوده است. حضور در مکان‌هایی که با مختصات و ویژگی‌های معماری اسلامی غنی‌سازی شده طراحی شده باشند، می‌تواند به افراد در جهت تصفیه و تزکیه روحی و ارتقای آن کمک نماید. چنین فضایی در تقویت نگرش معنوی و تحول فکری زائرین تأثیرگذاری بیشتری دارد.

مطالعات پاکزاد (۱۳۸۲)، ویسی (۱۳۸۵)، مطلبی و همکاران (۱۳۹۵)، زبردستان، موحد، و کشمیری (۱۳۹۶)، نمیزی و ثانی (۲۰۱۷) نشان دادند که بازشناسی نظام معانی محیطی در فضای معماری شده، در احساس توسعه هویت افراد مؤثر بوده و این امر با درک سیال فضایی که افراد در آن حضور می‌یابند در رابطه است. از این‌رو به نظر می‌رسد، یکی از عوامل غنی‌سازی معماری بارگاه مقدسه حضرت معصومه (س)، بهبود ادراک معنا در فضا است. ادراک حقیقی یک اثر

معماری با حرکت در فضای خلق شده به وقوع می‌پیوندد و این حرکت تنها مختص حواس ظاهری نبوده بلکه در مراتب عالی‌تر خود، یعنی حواس باطنی ناظر را تحت شعاع قرار می‌دهد. ادراک فضا به عنوان جوهره‌ی معماری به واسطه حرکت میسر می‌گردد؛ از اینرو پرداختن به رابطه‌ی حرکت و ادراک حائز اهمیت است. معماری اسلامی ایران، در کارنامه‌ی خود آثار بی‌شماری را به ثبت رسانده که در همه آنها وظیفه اصلی خود را اتصال عالم ماده به عالم معنا قرار داده است (شجاری و دیگران: ۱۳۹۷).

مطالعات نقره‌کار و رئیسی (۱۳۹۱)، دامپار (۱۳۹۲)، قدس ولی (۱۳۹۳)، قرائتی (۱۳۹۴)، دباغی و فروزانفر (۱۳۹۴)، اژدری (۱۳۹۸)؛ عمر (۲۰۰۸)، خاکی و عبد (۲۰۱۵) نشان دادند که ادراک انسان با عوامل هویت بخش در معماری در ارتباط است. از اینرو به نظر می‌رسد، یکی از ابعادی که در معماری اسلامی باید به آن از سوی طراحان معمار توجه شود، ادراک با ارزش بودن است که در افراد در زمانی که در آن فضای معمارانه قرار می‌گیرند، دست می‌دهد. فضای طراحی شده می‌تواند با انسان ارتباط برقرار نماید، منتهای مراتب این ارتباط از نوع مکانیکی نیست که پدیدار باشد، بلکه از نوع متفاوتی است که به گونه‌ای که انسان در مراتبی از شهود می‌تواند آن را درک نماید. از اینرو فضاهایی که متعلق به امامان معصوم و عتبات عالیه دارد، به گونه‌ای است که انسان با حضور در آنها، احساس با ارزش بودن می‌کند (زیردستان و دیگران، ۱۳۹۶). به هر حال از آنجایی که توسعه اماکن مقدس بنابه افزایش زائران از جمله آستان مقدس حضرت معصومه (س) امری لازم و ضروری به نظر می‌رسد، لذا در مورد غنی‌سازی معماری آن باید توجه جدی شود. از اینرو مسئله اصلی تحقیق حاضر این است که ابعاد و مؤلفه‌های غنی‌سازی معماری ایرانی-اسلامی دوره معاصر از نگاه استادکاران معماری سنتی و مقالات و مستندات علمی با تکیه بر آستان مقدس حضرت معصومه (س) کدامند و مدل کیفی آن چگونه است؟

تحقیق حاضر از نظر هدف توسعه‌ای - کاربردی محسوب می‌شود. از نظر روش تحقیق، آمیخته (کیفی و کمی) است. به‌طور مشخص از شیوه کیفی - تحلیل مضمون استفاده شده است. بر این اساس مضمون‌های بدست آمده از مصاحبه‌های صورت پذیرفته و نیز مقالات و مستندات علمی مطالعه شده، دسته‌بندی شده‌اند و به روش کدینگ یعنی کُد گذاری باز، کُدگذاری محوری و کُدگذاری انتخابی تنظیم شده‌اند. محیط تحقیق در بخش کیفی شامل کلیه استادکاران معماری سنتی و نیز کلیه مقالات و مستندات علمی چاپ شده در مجلات معتبر علمی در رابطه با معماری اسلامی بوده است. به شیوه نمونه‌گیری هدفمند تا حد اشباع داده‌ها با ۱۸ نفر از استادکاران معماری سنتی در رابطه با غنی‌سازی معماری حرم مطهر حضرت معصومه (س) مصاحبه به‌عمل آمد. همچنین تعداد ۴۱ مقاله علمی-پژوهشی معتبر مرتبط با عنوان تحقیق برای استخراج داده‌ها انتخاب شدند. ابزار جمع‌آوری اطلاعات برای روش کیفی، مصاحبه عمیق بوده است. در رابطه با روایی و اعتبار مصاحبه‌های صورت گرفته در بخش کیفی، قابلیت اعتماد آنها مورد بررسی قرار گرفت. گوبا و لینکلن (۱۹۹۴) قابلیت اعتماد ۲ را به عنوان معیاری برای جایگزینی روایی و پایایی در مطالعات

^۱ . Lincoln & Guba

^۲ . Trustworthiness

کمی مطرح کردند تا به کمک آن دقت علمی را در پژوهش کیفی ارزیابی از دو روش کنند. در این پژوهش نیز در خصوص معیار اول مورد نظر گوبا و لینکلن با عنوان باورپذیری^۳، پس از هر مصاحبه و تایپ کردن متن استفاده شد. در روش اول؛ یعنی بررسی توسط مشارکت‌کنندگان^۴ آن، با فرد مصاحبه‌شونده با یک فرایند ارتباط رفت و برگشتی، نظرات استادکاران معماری سنتی در رابطه با مضمون‌ها و برداشت‌های محقق بررسی شد و علاوه بر متن مصاحبه، تحلیل‌های ابتدایی پژوهشگر در اختیار وی قرار گرفت تا از این طریق از صحت برداشت‌های مصاحبه‌کننده با بازخورد مصاحبه‌شونده اطمینان حاصل شود. همچنین در روش دوم اعتباربخشی؛ یعنی توصیف توسط هم‌تایان^۵ از پژوهشگر مجرب که قبلاً مطالعه‌ای کیفی را انجام داده و از این روش استفاده کرده بود، خواسته شد تا یکی از متن‌های مکتوب مصاحبه‌های انجام شده را پس از مطالعه کل متن و با در نظر گرفتن یادداشت‌های محقق قبل و حین مصاحبه، به اختصار تفسیر کند و مکتوب سازد. همسویی میان برداشت‌ها دلیلی بر اعتبار بوده است. روش تحلیل داده‌ها بر اساس هفت مرحله کلایزی^۶ است به این شرح انجام گرفت: در مرحله اول، در پایان هر مصاحبه و ثبت یادداشت‌برداری‌های میدانی، ابتدا نظرات استادکاران معماری سنتی مکرراً گوش داده می‌شود و اظهاراتشان، کلمه به کلمه روی کاغذ نوشته و جهت درک تجارب آن‌ها چند بار مطالعه می‌شود. در مرحله دوم، پس از مطالعه همه نظرات استادکاران سنتی معماری، زیر اطلاعات با معنی و بیانات مرتبط با پدیده‌های مورد بحث، خط کشیده و به این طریق مطالب مهم مشخص می‌شوند. در مرحله سوم که استخراج مفاهیم فرموله است، بعد از مشخص کردن عبارات مهم هر مصاحبه، سعی می‌شود تا از هر عبارت یک مفهوم که بیانگر معنی و قسمت اساسی تفکر فرد بوده، استخراج شود. البته پس از کسب این مفاهیم تدوین شده، سعی می‌شود تا مرتبط بودن معنی تدوین شده با جملات اصلی و اولیه مورد بررسی قرار گیرد و از صحت ارتباط بین آن‌ها اطمینان حاصل شود. بعد از استخراج کدها، مطابق مرحله چهارم، پژوهشگر مفاهیم تدوین شده را به دقت مطالعه می‌کند و بر اساس تشابه مفاهیم، آن‌ها را دسته‌بندی می‌نماید. بدین روش، دسته‌بندی موضوعی از مفاهیم تدوین شده تشکیل می‌شود. در این مرحله، نتایج برای توصیف جامع از پدیده تحت مطالعه به هم می‌پیوندند و دسته‌های کلی‌تری را به وجود می‌آورند. در مرحله ششم، توصیف جامعی از پدیده‌های تحت مطالعه (تا حد امکان با بیانی واضح و بدون ابهام) ارائه می‌شود. در مرحله پایانی، اعتباربخشی با ارجاع به هر نمونه و پرسیدن درباره یافته‌ها انجام می‌شود.

نتیجه‌گیری

^۳ . Credibility

^۴ . Member Check

^۵ . Peer Debriefing

^۶ . Colaizzi

یافته‌های تحقیق نشان داد، یکی از ابعاد و مؤلفه‌های الگوی غنی‌سازی معماری ایرانی-اسلامی حرم حضرت معصومه(س) ادراک زندگی در حیات معقول است. نتایج تحقیق با مطالعات (زارع و شانظری، ۱۳۹۶؛ وسکو، ۱۹۹۱؛ کرایمز، ۲۰۰۲؛ اکاچ، ۲۰۱۲؛ سلیمی و همکاران، ۲۰۱۶؛ بیانکو، ۲۰۱۸) همسو بوده است. نتایج تحقیق آنها نیز نشان داد، بهبود معماری ایرانی-اسلامی وابسته به توسعه ادراک حیات معقول برای زائرین است که مکان‌های مقدس را زیارت می‌کنند. ادراک حیات معقول وابسته به فضای خلوت و ارتباط روحانی با معبود است که آدمی را از قیدوبند اسارت دنیای فانی و منیت‌های وجودی می‌رهاند و او را وارد عرصه‌ای روحانی می‌کند که رهای از هرگونه مادیتی، مملو از آرامش و بصیرت است، ملجأی که اثری از منیتها در آن نیست و همه هرچه هست اوست (صیرفی‌ان و لوافی، ۱۳۹۶). مقصود اصلی آفرینش، انسان تلقی می‌گردد. در قرآن و سخنان معصومین(ع)، خصوصاً نهج‌البلاغه، تفسیر و توجیه زندگی انسانی و ارائه راه کارهای منطقی در جهت تحول و حرکت تکاملی انسان و ورود وی به حیات طیبه، به طور کاملاً بنیادین و اصیل، توضیح داده شده و مورد توجه قرار گرفته است. ادراک حیات معقول همان درک عالم جبروت بوده که وابسته به درک معناست که فوق عالم ملکوت است. درک چنین حیاتی چنانکه فلاسفه معتقدند، بدین معناست که از آنجا که عالم لاهوت و ذات الله وسیع و احد و دارای بساطت محض است. یعنی الله از هر چیزی که در تصور بیاید مبراست، یعنی چیزی که اصلاً جزء نداشته باشد، نه جزء خارجی(ماده و صورت)، نه جزء عقلی(جنس و فصل) و نه جزء مقداری (یعنی به لحاظ کمی قابل تقسیم نباشد)، نمی‌تواند مستقیماً و بلاواسطه به وجود آورنده و مدبر و محیط بر عالم طبیعت و عالم ملکوت شود لذا قائل به «صادر اول» شده‌اند (یعنی اول مخلوق یا اول چیزی که از ذات حق صادر شده است) که بدون واسطه و مستقیماً، ذات اقدس خداوند به او توجه کرده است و مدعی شده‌اند که صادر اول، باید کامل‌ترین و بسیط‌ترین ممکنات باشد(یعنی اشرف مخلوقات باشد) که به سایر موجودات پایین‌تر از خود، فیض برساند، چنین موجودی باید جدای از ماده و زمان و مکان باشد. لذا عالم جبروت به این معناست که خداوند جهان هستی را با واسطه‌ای به نام عقل مجرد یا اشرف مخلوقات به وجود آورد یا همان عقل کامل که آینه تمام‌نمای علم خداوند است و اصل تمام موجودات عالم به این عقل بر می‌گردد. پس این عقل منبع علم خداوند است یا عقل کامل که طبق روایات پیامبر اکرم صلوات الله علیه است. یافته‌های تحقیق نشان داد، یکی از ابعاد و مؤلفه‌های الگوی غنی‌سازی معماری ایرانی-اسلامی حرم حضرت معصومه(س) ادراک عالم وجود است. نتایج تحقیق با مطالعات (نصر، ۱۳۸۴؛ صیرفی‌ان پور و لوافی، ۱۳۹۶؛ اوبرین و همکاران، ۲۰۱۰؛ پتروسولی، ۲۰۱۳) همسو بوده است. نتایج تحقیق آنها نیز نشان داد، درک عالم وجود وابسته به غنی‌سازی معماری فضای مرکزی بوده که نزد زائرین تقدس دارد. به اعتقاد ملاصدرا، سه عالم کلی وجود تحقق دارد: (۱) عالم محسوسات که همان عالم دنیاست. (۲) عالم مثال، یعنی عالم صور مقداری که عیناً نظیر عالم محسوسات است، با این تفاوت که عاری از ماده می‌باشد. (۳) عالم معقولات که مجرد از ماده و خواص مادی است. از طرف دیگر انسان دارای سه نوع ادراک است: (۱) ادراک حسی (۲) ادراک خیالی (۳) ادراک عقلی. انسان حقیقتی است که وجود به اعتبار هر قوه‌ای از قوای ادراکی خود، در یکی از عوالم وجود واقع می‌شود، بدین گونه که با درک محسوسات، در عالم حس، در حال ادراک خیالی، در عالم مثال و در حال ادراک

کلیات و معقولات، در عالم عقول قرار می‌گیرد. ملاصدرا منشأ همه ادراکات را عینیت خارجی می‌داند که به محض ورود به ذهن انسان به درجه‌ای از تجرید می‌رسند. ذهن که به نظر برخی از فلاسفه مانند ظرفی برای معلومات فرض می‌شود. در نظر ملاصدرا چیزی نیست جز همان ادراکات و معلومات که نفس انسان با خلاقیت خاص خود آنرا می‌آفریند. لذا در صورتی که طراحی معماری فضای مکان‌هایی مقدس، از گدھا و نمادهایی مشتمل باشد که با مشاهده آنها، زائران، به بالاترین و عالی‌ترین مرتبه ادراک عالم وجود دست یابند که همانا درک حقیقت واحد است، در آنها تحولی بس عظیم ایجاد می‌کند. چنین تحول ادراکی موجب آن می‌شود که زائران از ادراک حسی و خیالی گذر کرده و به ادراک عقلی که همانا عالم عقول و مجردات است، دست یابد. ملاصدرا معتقد است که نفس انسانی هنگامی که به یکی از موجودات خارجی می‌رسد، به سبب شفافیت و تجردی که نفس دارد، صورت‌های عقلی و خیالی و حسی حاصل می‌شود؛ همان‌گونه که نقش این اشیاء در آینه منعکس می‌شود با این تفاوت که نقشی که در آینه پیدا می‌شود، نوعی قبول و پذیرش است، در حالی که آنچه برای نفس حاصل می‌شود، نوعی فعل و ایجاد است یعنی نفس، نسبت به صورت پذیرنده نیست، بلکه سازنده و آفریننده نیز هست. بنابراین توسعه معماری اسلامی مبتنی بر گدھای مذهبی، معنوی و زیباشناختی چنانکه برای نفس شفاف انسان پذیرنده است، تا عالی‌ترین حد تبلورسازی روحی زائران و افرادی که در مکان‌های مقدس حضور پیدا می‌کنند، قابل توسعه و ارتقاء است.

منابع:

قرآن

- اردلان، نادر؛ بختیار، الله. (۱۳۹۱). حس وحدت نقش سنت در معماری ایرانی، تهران: مؤسسه علم معماری.
- اژدری، محمود. (۱۳۹۸). «هویت در معماری: میراث فراموش شده معماری اسلامی در معماری و شهرسازی معاصر» کنگره بین‌المللی عمران، معماری و شهرسازی معاصر جهان، امارات- دبی.
- اعظمی، زهرا؛ شیخ الحکمایی، محمدعلی و شیخ الحکمایی، طاهر. (۱۳۹۲). «مطالعه تطبیقی نقوش گیاهی گچ‌بری های کاخ تیسفون با اولین مساجد ایران»، نشریه هنرهای زیبا- هنرهای تجسمی، شماره ۴، صص ۲۴-۱۵.
- اکبری فریمانی، محمد. (۱۳۹۱). «نیازهای فرهنگی زائران خارجی امام رضا»، مطالعات اجتماعی ایران، شماره ۳ و ۴، صص ۳۴-۵۲.
- بمانیان، محمدرضا؛ جلوانی، متین؛ ارجمندی، سمیرا. (۱۳۹۵). «بررسی ارتباط میان پیکربندی فضایی و حکمت در معماری اسلامی مساجد مکتب اصفهان نمونه‌های موردی: مسجد آقانور، مسجد امام اصفهان و مسجد شیخ لطف‌الله»، دو فصلنامه مطالعات معماری ایران، شماره ۹، صص ۱۵۶-۱۴۱.
- بمانیان، محمدرضا؛ عظیمی، سیده فاطمه. (۱۳۸۹). «انعکاس معانی منبعث از جهان‌بینی اسلامی در طراحی معماری»، فصلنامه مطالعات شهر ایرانی اسلامی، شماره دو، صص ۴۸-۳۹.

پاکزاد، جهان‌شاه. (۱۳۸۲). «کیفیت فضا». مجله آبادی. معاونت شهرسازی و معماری وزارت مسکن و شهرسازی تهران، شماره ۳۷.

تقوایی، مسعود، موسوی، سید علی؛ غلامی بامرغ، یونس. (۱۳۸۹). «تحلیلی بر توسعه گردشگری مذهبی»، فصلنامه علوم انسانی، شماره ۳۱.

تقی‌لو، حسن. (۱۳۸۸). حیات معقول از دیدگاه علامه محمدتقی جعفری، پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته فلسفه و کلام اسلامی، دانشگاه قم.

جعفری، نجمه. (۱۳۹۵). «بررسی معماری و تزئینات زیارتگاه‌ها (مطالعه موردی: حرم حضرت فاطمه معصومه (س))»، دومین همایش بین‌المللی معماری، عمران و شهرسازی در آغاز هزاره سوم، تهران، کنسرسیوم آناپافت شهر انجمن معماری و شهرسازی استان البرز، جامعه مهندسان شهرساز موسسه بناشهر پایدار - موسسه فرهنگی هنری سلوی نصر.

جوان فروزنده، علی؛ مطلبی، قاسم. (۱۳۹۰). «مفهوم حس تعلق به مکان و عوامل تشکیل‌دهنده آن»، مجله هویت شهر، شماره ۸، صص ۲۷-۳۷.

حاجی قاسمی، کامبیز. (۱۳۸۹). گنجنامه: فرهنگ آثار معماری ایران، دفتر دوازدهم: امامزاده‌ها و مقابر (بخش دوم). تهران: دانشگاه شهید بهشتی.

حجازی، مهرداد؛ مهدیزاده سراج، فاطمه. (۱۳۹۳). «رابطه معنا، زیبایی شکل و سازه در معماری دوران اسلامی»، فصلنامه علمی-پژوهشی پژوهش‌های معماری اسلامی، شماره دوم، صص ۲۲-۷.

حجازی، مهرداد. (۱۳۷۹). سمبولیسم در معماری مساجد، مجموعه مقالات دومین همایش بین‌المللی معمارگری مسجد، افق آینده، جلد ۱، کاشان: مهر.

خاکزند، مهدی؛ قربانزاده، داود. (۱۳۹۵). «نگاهی پدیدارشناسانه به طراحی مناظر مقدس شهری»، دو فصلنامه پژوهش‌های منظر شهر، شماره ۵، صص ۲۵-۳۵.

دامیار، سجاد. (۱۳۹۳). «رابطه وجوه ادراکی انسان با عوامل هویت بخش در معماری»، مجله مسکن و محیط روستا، شماره ۱۴۶، صص ۹۱-۱۰۶.

دانشپور، سیدعبدالهادی؛ غفاری آذر، زهرا؛ درستی، فاطمه. (۱۳۹۷). «تجلی عالم مثال در طراحی فضای شهری، سیری از خیال تا واقعیت؛ مورد پژوهی: میدان قبله شهر مشهد مقدس»، فصلنامه پژوهش‌های معماری اسلامی، شماره بیستم، صص ۱۸۷-۱۷۰.

دباغی، ر؛ فروزانفر، ف. (۱۳۹۴). «هویت و راهکارهای احیای آن در معماری معاصر ایران»، همایش ملی معماری و شهرسازی ایرانی-اسلامی.

دیبا، داراب. (۱۳۸۷). «معماری امروز ایران»، مجله معماری و شهرسازی شماره ۵۴ و ۵۵.

رضایی ندوشن، محمد؛ دانشپور، سید عبدالهادی؛ بهزادفر، مصطفی. (۱۳۹۸). «سیر تحول حرم حضرت معصومه (س) با تأکید بر سلسله مراتب ورود (تشریف) از دوره صفوی تا دوره قاجار»، دو فصلنامه علمی-پژوهشی مطالعات معماری ایرانی، شماره ۱۶، صص ۱۰۴-۸۱.

زارع، فاطمه؛ شانظری، جعفر. (۱۳۹۶). «ویژگی‌های حیات معقول به عنوان هدف متعالی انسان و راه‌های وصول به آن در اندیشه علامه محمدتقی جعفری»، فصلنامه علمی-پژوهشی فلسفه دین، شماره ۱، صص ۷۳-۴۹.

زوربه، معصومه؛ خضریان، علیرضا؛ بیگلری، ساره. (۱۳۹۴). «حس وحدت در معماری معاصر ایران (با تأکید بر خانه دریابندری و آذریا اثر ایرج کلانتری)»، همایش ملی فرهنگ، گردشگری، و هویت شهری.

علامه حلّی، حسن بن یوسف. (۱۴۱۹). کشف المراد، ج ۱، قم: مؤسسه النشر الاسلامی.

عزیزیان، محمد صادق؛ قدیمی و یاسر؛ بهادر، افشین. (۱۳۹۳). «مفهوم هویت و معماری در معماری معاصر»، دومین همایش ملی معماری، مرمت، شهرسازی و محیط زیست پایدار، همدان، انجمن ارزیابان محیط زیست هگمتانه، دانشکده شهید مفتح.

قبادیان، وحید. (۱۳۸۴). مبانی و مفاهیم در معماری معاصر غرب، تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.

قرائتی، ح. (۱۳۹۴). «هویت در معماری ایرانی»، همایش ملی معماری و شهرسازی ایرانی-اسلامی.

قدس ولی، مریم. (۱۳۹۳). معماری ایرانی و ارزش‌های اسلامی، اولین همایش ملی در جستجوی شهر فردا و اکاوی مفاهیم و مصادیق در شهر اسلامی-ایرانی، تهران: شرکت دیبا افق رایا.

قشقایی، رضا؛ موحد، خسرو و محمدزاده، حجت اله. (۱۳۹۵). «ارزیابی حس تعلق به مکان با تأکید بر عوامل کالبدی و محیطی در سواحل شهری (مطالعه موردی: ساحل بوشهر)»، فصلنامه علمی-پژوهشی پژوهش‌های جغرافیای برنامه ریزی شهری، شماره ۲، صص ۲۸۲-۱۶۱.

کمیلی، محمد. (۱۳۹۸). «تحلیل شاخص‌های ارزیابی پیاده راه‌های مذهبی حرم حضرت معصومه «س»، فصلنامه علمی-پژوهشی مطالعات شهر ایرانی اسلامی، شماره سی و پنجم، صص ۳۱-۱۹.

گودرزی سروش محمد مهدی؛ حاجی بابائی، اسماعیل. (۱۳۹۱). «جاودانگی در آثار معماری اسلامی، دومین همایش ملی معماری و هویت با محوریت مسکن اسلامی ایرانی»، همدان، مرکز فرهنگی آموزشی سما همدان.

مطلبی، قاسم؛ شیدفر، آرین. (۱۳۹۲). «بحران هویت در معماری معاصر ایران و بهره‌گیری از تجربه سایر کشورها در بازتعریف هویت معماری ایرانی-اسلامی (نمونه موردی: هند و ژاپن)»، دومین همایش ملی معماری و شهرسازی اسلامی، تبریز، دانشگاه هنر اسلامی تبریز.

مطلبی، قاسم و دیگران. (۱۳۹۵). «تغییر ادراک معنا از حرم امام رضا(ع) در نسبت با زمان»، دو فصلنامه علمی-تخصصی فیزوه اسلام، شماره ۱، صص ۱۵.

ممتحن، مهدی؛ حجت، عیسی و ناری قمی، مسعود. (۱۳۹۶). «تأملی در مفهوم و ارزش خلاقیت: ارزش خلاقانه معماری مبتنی بر الگو (مقایسه چارچوب ارزشی سنتی، معاصر و اسلامی)»، دو فصلنامه معماری ایرانی، شماره ۱۱، صص ۶۳-۸۴.

نصرالهی، پیمان. (۱۳۹۴). «نقش طراحی خدا محورانه در آثار آینده مسلمانان»، دومین کنفرانس بین‌المللی پژوهش در علوم و تکنولوژی، ترکیه-استانبول.

نقره کار، عبدالحمید؛ مردمی، کریم و رئیسی، محمدمنان. (۱۳۹۱). «تأملی بر بنیان‌های معرفت‌شناختی معماری معاصر»، مجله ماری و شهرسازی آرمان شهر، شماره ۹، صص ۱۵۲-۱۴۴۳.

ویسی، صلاح‌الدین. (۱۳۸۵). «معماری، هویت انسانی و محلی»، مجله زیربار، شماره ۶۰، صص ۲۴۸-۲۳۵.

هدفی، فرزانه؛ مغانی قهرمانلویی، رامین. (۱۳۹۵). «تبیین مؤلفه‌های معماری حاکم بر بناهای عبادی از منظر حکمی و پدیدارشناسی»، فصلنامه مدیریت شهری، شماره ۴۴، صص ۱۵۴-۱۳۹.

هوشمند شعبان آبادی، فرانک. (۱۳۹۴). «الهام و برداشت از مفاهیم بنیادی و نظام فضایی معماری ایران»، اولین کنفرانس تخصصی معماری و شهرسازی ایران، شیراز، موسسه عالی علوم و فناوری حکیم عرفی شیراز.

هیلن براند، رابرت. (۱۳۸۰). معماری اسلامی. ترجمه باقر آیت الله زاده شیرازی، تهران: نشر روزنه.

Akkach, S. (۲۰۱۲). *Cosmology and architecture in premodern Islam: an architectural reading of mystical ideas*. SUNY Press.

Arabi, M. (۲۰۱۵). How to reflect spirit of the time in the current architecture of Iran. *International Journal of Science, Technology and Society. Special Issue: Research and Practice in Architecture and Urban Studies in Developing Countries*, ۳(۲-۱), ۶۴-۶۹.

Ascher- Barnstone, D. (۲۰۰۳). *Transparency: A Brief Introduction*. *Journal of Architecture Education* (۵۶): ۴- ۳

Astyrln, H. (۱۹۹۸). *Isfahan image of heaven*, publishing Farzan, Tehran

Azeri, O. (۲۰۱۵). Recognizing and Realization of Stable Identity, Values and Philosophy of Islamic Art in the Creation of Architectural Excellence. *Current World Environment*, ۱۰(Special Issue), ۹۹۰.

Bianco, L. (۲۰۱۸). Architecture, values and perception: Between rhetoric and reality. *Frontiers of Architectural Research*, ۷(۱), ۹۲-۹۹.

Cairns Jr, J. (۲۰۰۲). Sustainability and sacred values. *Ethics in Science and Environmental Politics*, ۱۳, ۱۵-۲۷.

Castanheira, A. G. (۲۰۰۴). *Mortalities Immortality*, (Doctoral dissertation, University of Pretoria.)

Dorri, A., & Talischi, G. (۲۰۱۸). Bounded and boundlessness of the Islamic architecture spatial structure in Safavid era mosques (Case Study: Sheikh Lotfollah and Imam Mosque of Isfahan.)

Goudini, J., Manesh, E. B., & Barati, N. (۲۰۱۸). Reflection on Existential Levels of Environment and its Manifestation in Iranian-Islamic Cultural Context (Case Study: Yard). *BAGH-E NAZAR*, ۱۵(۵۹), ۵-۱۸.

Hettiarachchi, A. A. (۲۰۰۲). *Concept of unity in Architecture: the manifestation on spirit of place* (Doctoral dissertation.)

Jalili, T., Abi, K., & Asl, Y. B. (۲۰۱۶). Evaluating the effect of physical elements of the mosque from the concepts of wisdom and philosophy. *International Journal of Humanities and Cultural Studies (IJHCS)* ISSN ۲۳۵۶-۵۹۲۶, ۳(۲), ۸۷۱-۸۷۹.

Khaki, A., & Abad, A. S. H. (۲۰۱۵). The essence of Islamic architecture of Mosques: A reflection on the spiritual identity and sacred suppositions. *Cumhuriyet Üniversitesi Fen Fakültesi Fen Bilimleri Dergisi*; Vol ۳۶, No ۴ (۲۰۱۵): Special Issue II; ۲۳۱۴-۲۳۲۱.

Khalil, K. F., & Wahid, J. (۲۰۱۳). The proportional relations systems of Islamic architecture. *International Journal of Scientific and Research Publications*, ۳(۱).

Mazumdar, S., & Mazumdar, S. (۲۰۰۴). Religion and place attachment: A study of sacred places. *Journal of environmental psychology*, ۲۴(۳), ۳۸۵-۳۹۷.

McLoughlin, S. (۲۰۰۹). Holy places, contested spaces: British-Pakistani accounts of pilgrimage to Makkah and Madinah. *Muslims in Britain: Identities, Places and Landscapes*, ۱۳۲-۴۹

Namiri, M. E., & Sani, R. M. (۲۰۱۷). Symbolic Meaning of Colours in Safavid and Ottoman Mosques. *Journal of Shi'a Islamic Studies*, ۱۰(۱), ۹۱-۱۲۳.

Nasri, A. (۲۰۱۶). Investigating Shape Unifying Elements in Iranian-Islamic Architecture (Case Study: Isfahan Imam Khomeini (PHUB) Mosque). *TURKISH ONLINE JOURNAL OF DESIGN ART AND COMMUNICATION*, ۶, ۷۶۴.+

Nejad, J. M., Zarghami, E., & Abad, A. S. H. (۲۰۱۶). A study on the concepts and themes of color and light in the exquisite islamic architecture. *Journal of Fundamental and Applied Sciences*, ۸(۳), ۱۰۷۷-۱۰۹۶.

O'Brien, Caimin. (2010). *Guidelines for the Care, Conservation and Recording of Historic Graveyards*. Kilkenny: The Heritage Council.

Omer, S. (2008). Towards understanding Islamic architecture. *Islamic Studies*, 47-51.

Omer, S. (2011). Islamic architecture and the prospect of its revival today. *Journal of Islamic Thought and Civilization (JITC)*, 1(2), 13-14.

Pearson, M. P., & Richards, C. (2003). Ordering the world: perceptions of architecture, space and time. In *Architecture and order* (pp. 13-16). Routledge.

Petruccioli, A., & Pirani, K. K. (2013). *Understanding islamic architecture*. Routledge.

Rebic, M. (2012). "Shared Space," *Common Bond*, Vol. 14, No. 1. New York: New York Landmarks Conservancy, Winter 2012.

Salimi., A., & Yurtyapan, S., & Aysegul, Kara Pilehvarian., N. (2016). THE Role and Impact of F Rellgion on the Architechter of Mosques and Churches, *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication - TOJDAC April 2016 Special Edition* ,

Sarathi Mishra., Partha., Das., A. (2014). *Building Material: Significance and Impact on Architecture*, See discussions, stats, and author profiles for this publication at: <https://www.researchgate.net/publication/281198106>.

Shamsuddin, Sh., & Norsidah U. (2008). Making places: The role of attachment in creating the sense of place for traditional streets in Malaysia. *Habitat International* 32(3): 399-409.

Shaw, W. M. (2019). *What is "Islamic" Art? Between Religion and Perception*. Cambridge University Press.

Vosko, R. (1991). *Designing Future Worship Spaces. Meeting House Essays*, 1. Chicago: Liturgy Training Publications, 1991.

Yavari, M., & Ayvazian, S. (2018). The Explanation of Architectural Components Affecting Monumental Tombs in Contemporary Iran. *Space Ontology International Journal*, 4(4), 20-24.